

AZ AND/END IDŐJELES JÖVŐ IDŐ TÖRTÉNETÉHEZ

VELCSOV MÁRTONNÉ

A magyar nyelvészeti szakirodalomban általánosan elfogadott vélemény szerint "Az *and*, *-end* végzetű jövő igealakok eredetileg frequentatív-inchoatív képzős alakok, melyekkel egész természetesen társult a jövő idő képzete." /KLEMM: *Magyar történeti mondattan* 101/. Az *m + d* képzőhalmaz az ős-magyar korban válhatott időjellé /*futamod*->*futand*/, hiszen már az első magyar nyelvű szövegemlékben megtalálható a jövő idő jelölésére: HB. *emdul* 'enni fogsz' /vö. MÉSZÖLY: *Nyelvtörténeti fejtegetések a Halotti Beszéd alapján* 9; D. BARTHA K.: *A magyar szóképzés története* 99-100; BARCZI-BENKŐ-BERRAR: *A magyar nyelv története* 415./ Itt még eredetibb hangalakjában találjuk, ezt csak egy lépés választja el a képzés helye szerint hasonult végleges formától. Képzőből eredteté több nyelvi tény teszi kétségtelenné, így első sorban az, hogy igenévképző járulhatott hozzá, s ily módon jött létre a már egységes funkciójú *andó/endő* a beálló mel-léknévi igenevek megalkotására /vö. KLEMM: i.h.; D. BARTHA K.; *A magyar szóképzés története* 98-9/; a főnévi igenév, illetőleg a ható ige képzőjének felvételére is hoz adatot SZENCZI MÓLNAR ALBERT /CorpGr. 181, 188/, s még a Magyar Tudós Társaság által 1847-ben közrebocsátott munka: *A' magyar nyelv rendszere* /195, 225/ is számba veszi, bár ez utóbbiban nyilvánvalóan késői, mesterségesen megalkotott példák találhatók: "Midőn ... az *and*, *end* által alakult régi jövőt tőige

gyanánt véve, és így ragozva előadjuk: koránt sem teszszük ezt azért, mintha mind az itt előadandó formákat mindenkor elkerülhetetlenül szükségeseznek tartanók; hanem csupán, hogy e' tekintetben is nyelvünk' hajlékonyságát kimutassuk." - olvashatjuk benne. /i. m. 221/. Ezután felsorolja az *and/end*-del ellátott relatív igetépéldákat a múlt idő *!!!* jeleivel és a módjelekkel bővített formájukban.

Az *and/end* időjel élettörténetét vázlatosan összefoglalja KLEMM /i. h./; a régi nyelvtanírókra hivatkozva megállapítja, hogy ezek az igealakok az élőbeszédben mindig ritkán fordultak elő, az irodalmi alkotások, bibliafordítások éltek inkább vele. Az időjel életpályájának változatos görbéjét ismerjük meg ebből az összefoglalásból, megtudjuk, hogy a régi írott nyelvben viszonylag gyakori formákat a nyelvújítás megpróbálta feleleveníteni, a mai nyelv viszont egyáltalán nem használja már.

Az *and/end* időjeles jövő régi nyelvi használata kialakulásától kezdve a nyelvújításig meghatározott beszédhelyzet függvénye, eredetileg ugyanis nem általános jövőt - ennek ősi kifejezőeszköze a jelen idejű igealak, később a körülírt, analitikus formák -, hanem úgy mondhatnánk, hogy függő időt jelölt. Egyszerű mondatokban vagy alárendelt összetett mondatok főmondatában sokáig egyáltalán nem fordult elő. Erre a tényre a régi nyelvtanok példái utalnak ugyan, mégsem veszik az időjelnek ezt a jellemzőjét kellő mértékben figyelembe a nyelvtörténeti összefoglalások. SYLVESTER JÁNOS nyelvtanában az *and/end*-es jövőre csak mellékmondati használatban idéz példát: "Cum amauero, amaueris, amauerit; *mikoron* [zeretendek, [zeretendesz, [zeretend" /CorpGr. 62/ stb., sőt coniunctivusi alakoknak mondja /i. m. 61/. Az "indicativus" jövő idejéről ezt írja: "Futurum exprimere nequimus, nisi circumloquamur". SZENCZI MOLNAR ALBERT is hasonlóképpen jellemzi, ő "futurum modi subjunctivi"-nek nevezi /CorpGr. 188 stb./, KOMAROMI CSIPKÉS GYÖRGY szintén így /CorpGr. 379/, KÖVESDI PÁL pedig coniunctivus futurumának mondja /CorpGr. 566/ ezt a részparadigmát. KLEMM szerint: "Jelentésére vonatko-

zólág a latin nyelvtan hatása alatt vita folyt arról is, vajjon conjunctivi vagy indicativi futurum-e... Ma már nem férhet kétség hozzá, hogy ezek jelentőmódú alakok." /i. m. 10/. Ezt el kell fogadnunk, de az is kétségtelen, hogy az idézett nyelvtaníróknál a conjunctivusi, subiunctivusi alakok közé sorolás az illető igealakok függőségére utal. Ez a különbségtétel még a XVII. század végén is tudatos - csak a nyelvújítás felel el -, még inkább így találjuk ezt az ómagyar korban, illetőleg a középmagyar kor elején. Mészöly /i. m. 9-10/ A HB. idézett alakjáról ezt írja: "Hogy a HB. *emd* igealakja nem egyenes állítást, hanem csak lehetőséget fejez ki, az kitűnik abból, hogy ez az *-md* képzős futurum csak a »ki nopun...« kezdetű mellékmondatban van, mely egy feltett, egy lehető cselekvést fejez ki; de már a rákövetkező, bizonyosat állító főmondatnak futurum értékű igei állítmánya, a »holsz« / = meghalsz/... azonos a jelen időt is kifejező igealakkal." Ezután különböző kódexbeli idézetekkel egészíti ki fentebbi megállapítását. A kezdő igeik képzőjének futurumjelölő eszközzé válását a következőképpen magyarázza: "A lehetőséget jól kifejezhetette az ember a kezdést kifejező nyelvi eszközzel /inchoativum/, mivel a kezdés megkísérlést, megpróbálást, szándékot jelenthet /conativum/, ez a fogalom pedig magában foglalja a vélt lehetőség fogalmát /potentiale/, a lehetőségből pedig annak a jövöbelisége révén válhat futurum." /i. m. 10/. A HB. után több, mint két évszázaddal a BécsiK. még mutatja ezt a megkülönböztetést a jövőbeli cselekvések megnevezési formái között. Ugyanis a kódex valamennyi *and/end*-es igealakja mellékmondatban fordul elő, s megfordítva: a latin szöveg minden főmondatban előforduló jövő idejű igéjét jelen igealakkal fordítja magyarra. Feltűnő, hogy a legtöbb *and/end* időjelas alak feltételes és időhatározói /illetőleg feltételes-időhatározói/ mellékmondatban található /összesen 104/, ezt az időjel keletkezésének fenti magyarázata érthetővé teszi. Mivel azonban a magyar nyelv-

ben sohasem volt formális időgyeztetés, azon sem csodálkozhatunk, hogy nemcsak a coniunctivusi formákat adják segítségével vissza; hanem praesens indicativust is, pl.: "Iriad meg è lataft ñiluan Buxuſra hog ki 9tèt *oluafanga* kouèthèſſ e: Scribe visa aperte in buxo, ut assequatur, qui *elegit* ea." /BK. 264/¹; "Eodog ki meg varia *utand* ezer haromzaz XXXij napokra: Beatus, qui exspectat, et *pervenit* usque ad dies mille trecentos triginta quinque." /BK. 167 ₁₂/. Az utóbbi mondat azt is mutatja, hogy a mellékmondat két állítmánya közül az első igekötős ige lévén jelen alakú marad a jövőben érvényre jutó tartalma és mellékmondatban való előfordulása ellenére, s csak a *jutand* alakja jelöli azt a jövőbeli lehetőséget, amely a közlés tartalmából következik.

Az alábbi párhuzamos szerkesztésű feltételes mondatokban azonos igealakokat fordít a BK. kétféle módon. A latin szöveg így hangzik: "Si *offeratis* caecum ad immolandum, nonne malum est? et si *offeratis* claudum et languidum, nonne malum est?" A fordítás a következő: "Ha vakot *aiālotoc* aldozni nēdè gonoz è *ut* ha fantat *ut* bēteget *aiālandotoc* minēdè gonoz è" /BK. 321₉/; amint látjuk, csak a második igealak hordozza a jövőidő jelét.

Ezek értelemszerű, viszonylag szabad fordítások, s egyrészt azt mutatják, hogy a vizsgált időjel ebben a nyelvállapotban nem általában a jövőt, hanem a jövőbeli cselekvésnek a főmondattól való függését jelölte, és használata nem volt kötelező; másrészt azt, hogy a kétségtelenül igen erős latin hatás ellenére sem mindig szolgál visszaadása a magyar igealak a latinnak. Nem merész tehát a következtetésünk, ha e XV. századi magyar nyelvet megőrző nyelvemlék általános szabályosságának mondjuk ki, hogy a vizsgált időjellel a függőséget, az alárendeltséget fejezi ki. Ellenpéldát nem találunk a szövegben, azért hadd hangsúlyozzuk ismét, hogy az *and/end*-es forma kizárólag mellékmondat állítmányaként fordul elő.

A továbbiakban tekintsük át, milyen mellékmondattípusokban szerepelnek a függő jövőidő alakjai! A sorrendben a gyakoriságot vettük alapul, a szám adatok a mellékmondatokra vonatkoznak; az igealakok száma általában több ennél, mert előfordul, hogy egy mellékmondatban több is van belőlük.

1. A gyakoriság alapján első helyre a feltételes mellékmondatok kerülnek. Bemutatásukra egyetlen példát idézünk: "Ha òn ozzagònac fèlèt megkèrèndèd & adatic nèkèd: etiam si dimidiam partem regni petieris, dabitur tibi" /BK. 59₃/. Összesen 73 mondat.
2. A második helyen az időhatározói mellékmondatok vannak, pl.: "Múdon megfogattandic Isrlnc népè t9 22èl pazanollon által gaksi te oldalidat: Cum captus fuerit populus Israel, gladio perforari praecipiam latera tua." /BK. 40₂₈/. Összesen: 55 mondat./+5 időhatározói-feltételes m./
3. A harmadik helyre az alanyi mellékmondatok kerülnek, pl.: "Kic kèdeg beaplèndic azokat meg galasztatnac: Qui autem colunt ea, confundentur." /BK. 113₃₈/. Összesen 26 mondat.
4. Az előfordulási számarány szerint a jelzői mellékmondatok-ban való előfordulás következik, pl.: "Te kirial zerzeft vètel hog minden òmber ki hallanga a ...trombitanac zozattat letèrièzie omagat & imagga az arañ oszlopot: tu rex posuisti decretum, ut omnis homo, qui audierit sonitum tubae..., prosternat se, et adoret statuum auream" /BK. 126₁₀/. Összesen 17 mondat.
5. A tárgyi mellékmondatban való előfordulás viszonylag ritka: "& kikèt megzabadeitandaz t9rnèc adom: et quos salvaveris, in gladium dabo" /BK. 255₁₄/. Összesen 5 mondat.
6. Helyhatározói mellékmondatban: "Valahoua menèndèz mégèc: quocumque perrexeris, pergam" /BK. 2₁₆/. Összesen 4 mondat.

7. Módhatározói mellékmondatban: "mikent *latandod* vgan teg te zolgaiddal: et sicut videris, facies cum servis tuis." /BK. 118₁₃/. Összesen 3 mondat.
8. Egyetlen példa van a részeshatározói mondatban való előfordulásra: "valakinèc *akaranga* agga azt: cuicumque voluerit, det illud." /BK. 139₂₉/.

Külön kell szólnunk egy feltételes mondatban előforduló, körülírásnak is minősíthető kifejezésről. Így hangzik az idézet: "Hogha eghazban tiz ferfiac *lèndnèc maradandnac* ok meg hálnac: Quodsi *reliqui fuerint* decem viri in domo una, et ipsi morientur." /BK. 225₉/. Itt vagy a *reliqui fuerint* pontos visszaadására való törekvés eredményezte ezt a kéttős formát, vagy szinonimáknak kell tekintenünk a két igealakot.

Egy példából hiányzik a főmondat állítmánya: "Es o *atta* a *anna* o *zülèy* mikor *pphetaland*: et configent eum pater eius et mater eius, genitores eius, cum *prophetaverit*." /BK. 314₃/. A *mikor* kötőszó és a párhuzamos latin szöveg itt is kétségtelenül mutatja, hogy időhatározói mellékmondatban fordul elő a *profétaland* ige, a betűhív kiadás lapalji jegyzete meg is jegyzi, hogy az *atta* szó után a sor egy harmada üres.

Végül minden bizonnyal lemaradt a nasalist rövidítő mellékjel a BK. 230₄-en található *menèdnèc* szóalacról: "Es ha o *èllènfegec*... fog *agba menèdnèc* o *èllènfegec èlòt*. ot par *aloloc tòrnèc* meg/t/o *li okèt*: Et si *abierint* in captivitate coram inimicis suis, ibi mandabo gladio, et occidet eos" /BK. 230₄/. Helyesen így lett volna: *menèdnèc*, ez derül ki a latin megfelelőből, és erre vall a magyar szöveggörnyezet is. Így ez a példa is a feltételes mellékmondatok számát gyarapítja. A szövegelőzményben, közvetlenül az idézett részlet előtt a feltételes mondatoknak egész sorozata áll, ez is igazolja a fenti értelmezést.

Mint láttuk, a BécsiK. *and/end* időjeles igealakjai következetesen igazolják azt a megállapítást, hogy a kez-

dés → lehetőség → időbeli függőség → általában a főmondatból való függés kifejezésére használták az első fordítók ezt a formát. A főmondatban való felhasználhatóság a nyelvújításnak köszönhető, s annak az eredménye, hogy az eredeti szabály feledésbe merült. Mai értékének jellemzésére pedig idézzük TOMPA JÓZSEFet: "Die früheren einfachen Futurformen mit dem Tempuszeichen *end/and* sind heutzutage selbst als altertümliches oder scherzhaftes Stilelement in der Literatur nur selten gebräuchlich" /UngGramm. 166/.

J E G Y Z E T

¹Ugyanígy még BK. 166₃: *taneitandnac - erudiunt*; BK. 259, II. Prol.: *latandnac - vident*; BK. 202, II. Prol.: *vèttè-tèndnèc - ponuntur*.

ZUR GESCHICHTE DES MIT DEM TEMPUSZEICHEN *AND/END*
VERSEHENEN FUTURS

von

MÁRTONNÉ VELCSOV

Laut der in der ungarischen linguistischen Fachliteratur allgemein anerkannten Meinung ist das Tempuszeichen *and/end* hinsichtlich seines Ursprungs mit dem Verbal-suffix *m+d* identisch. Die originale Funktion dieses Futurtempuszeichens besteht im Ausdruck von Handlungen, die in der Zukunft möglich sind; in unseren ersten Sprachdenkmälern finden wir es nur am Prädikat von Nebensätzen. Die Autorin untersuchte das Vorkommen der mit dem Tempuszeichen *and/end* versehenen Verbformen im Gesamttext der Wiener-Kodex und kam zum Ergebnis, dass wir es in diesem Sprachdenkmal zunächst nur in solcher Position, also in Abhängigkeit vom Hauptsatz, in erster Linie in konditionalen und temporalen Nebensätzen antreffen. Dieses Tempuszeichen bezeichnete in unserer Sprache zuerst also ein abhängiges Tempus. Später geriet diese seine Rolle in Vergessenheit und als es durch die Spracherneuerung wieder erweckt wurde, hat man im Gebrauch keinen Unterschied mehr gemacht, d. h. man begann das Tempuszeichen in Hauptsätzen genauso zu gebrauchen, wie in Nebensätzen.